

Абдулла Қодирий таваллудинини 125 йиллиги

ИЖОД ВА ТАРЖИМАИ ҲОЛ ТАЛҚИНИ

Ҳар бир улкан ижодкор ўзича бир олам. Улар бири иккинчисини такрорламайди, бири бошқасидан фарқланади. Бундай адабларнинг таржимаи ҳолини асарларидан, асарларини эса таржимаи ҳолидан айрича тасаввур этиб бўлмайди. Зотан, дунё адабиётшунослигида масаланинг шу жиҳатини муайян тизимга келтирган биографик метод ҳам бор.

Француз олими Шарль Сент-Бёв ўзининг биографик йўналишда ёзган адабий-танқидий мақолаларида ҳар бир ёзувчи ҳаёти ва аниқ бир асарига талқинига алоҳида эътибор бериб, «Адабий портретлар» китобида: «Мени ҳар доим хатлар, суҳбатлар, фикрлар, характерларнинг ўзига хос турли фазилатлари, маънавий-руҳий қиёфаси, бир сўз билан айтганда, машхур ёзувчилар биографиясини ўрганиш доимо ўзига жалб этиб келди», деб ёзади. Рус олими Юрий Боров: «Санъаткорнинг индивидуал тақдирининг ижодини талқин этишда калит вазифасини ўтайди», дейди.

Албатта, адабиётшуносликдаги бу методга кўра адабнинг ҳаёти, шахсияти, биографиясига ижоднинг энг муҳим хусусияти сифатида қаралади. Ёзувчи биографияси эса бирор бир йўсинда унинг асарларида ўз ифодасини топади. Ёзувчи ҳаётидаги ўзгаришлар, руҳий кечинмалар, дунёқарашдаги ўсиш-ўзгаришлар асосида бадиий асарни талқин қилиш ўзининг ихобий самарасини беради. Дейлик, адабиётшунослар Абдулла Қодирий замондоши Фитратнинг «Ҳинд

қиёфасига таянган бўлади. Шу маънода адабнинг ўгли «Отам ҳақида» китобида протипларга оид асосли, ишончли тахминларни илгари суради.

Масъуд Абдуллаев «Ўтганлар ёди» китобида: «Мен 1926 йили 12 апрелда оилада тўртинчи фарзанд бўлиб дунёга келганман. Надоматлар бўлсинки, ўшанда дадамни тухматнинг қора курсисига ўтқазган эканлар. Дадам «Муштум» журналида ҳажвий мақолалари билан қатнашиб турар эканлар. Жумладан, ўз замонасининг илғор зиёллирини ҳам танқид қилиб ёзган «Йигинди гаплар» мақоласидан сўнг дадамни хибс этган эканлар. Дадам қамоқдан чиққунларига қадар мен исмисиз ётаверган эканман. Айтишларича, дадам 1926 йил 12 июнда қамоқдан чиқадилар ва мени икки ойлигимда биринчи бор кўрадилар. Эҳтимол, озодликка чиққанларига хурсанд бўлиб, менга Масъуд (бахтли) деб исм қўйгандирлар», деб ёзади. Ушбу эътироф адиб хибсдан қутулгандан кейин ёзган «Меҳробдан чаён» романидаги Анварнинг дунёга келишига оид бир эпизодни эста солади: «Анварнинг

лар битилган қоғозларга имзо қўйиб беришлар ҳам бўлганини кўрсатади.

90-йилларда архив манбалари асосида ёзилган қодирийшуносликка тегишли китобларда ҳам шу икки ҳолат кўзатилади. Набижон Боқий қаламига мансуб «Қатлнома» рисоласи шу жиҳатдан эътиборга молик. Асар «ҳужжатли қисса» деб аталган ва унга «Абдулла Қодирийни кимлар, қандай йўсин-

саларни қаламга олади. Хотира қиссадаги адабнинг маҳбуслик даври, лагер ҳаётининг тасвири-тавсифи берилган саҳифалар ўқувчи диққат-эътиборини ўзига оҳанрабодек тортади. Сталинизм сиёсати нақадар дахшатли экани, қанчадан-қанча бегуноҳ инсонлар арзиммаган баҳонаю сабаб туфайли озодликдан маҳрум этилгани қиссада ўзининг ёрқин ифодасини топган, албатта. Зотан, инсон қалбининг оғриқларини кўрсатган бу асар юрак қони билан ёзилган, чин бир ҳақиқат битилган. Асар устида ишлаётган муаллиф куйидаги фикрларни бежиз айтмаган: «Мен шу пайтга қадар қалам тебратиб, унча-мунча нарсалар битдим. Аммо ҳеч қачон ҳозир битаетган асарим каби ўзимда ёзишга, кўнглимдагиларни бўшатишга бу қадар кучли эҳтиёж сезган эмасман. У мислсиз оғир дард бўлиб, вужуд-вужудимни ўртамоқда. Шу дард, шу армонни қоғозга туширмагунча, ёзиб битирмагунча бу дунёдан кетолмайман, жон беролмайман».

«Қодирийнинг сўнги кунлари»да Абдулла Қодирийнинг инсоний қиёфасини, мардлиги ва жасурлигини кўрсатадиган ўринлар кўп. Ҳ.Қодирий 1937 йили куз фаслида Маншон табиб билан бўлган мулоқотни хотирага олади. Табиб ёш Ҳабибулладан ҳол-аҳвол, кимнинг ўгли эканини сўраб-суриштирган-дан сўнг айтади: «Ўзинг тушунадиган бола кўринасан, гапимни ҳеч кимга айтма, даданга бориб секин айт, у, албатта, ўзини Тошкентдан четроққа олсин... Тожикистон томонларга бориб, тоғ-тош қишлоқларда соқол-

чоғда, э-и-илларда езилган «Мевърож», «Заҳронинг иймони», «Зайд ва Зайнаб» типидagi хикоялари талқинида ҳам Фитрат ижоди-га руҳий-биографик ёндашув лозим. Бундай ҳолларни чўлпоншунослик тарихида ҳам кузатиш мумкин.

Аллома адиб Абдулла Қодирийнинг Юсуфбек хожи, Отабек, Анвар, Кумуш, Равно сингари қаҳрамонларида намоён бўлган бебаҳо маънавий кадриятлар адиб маънавий-руҳий дунёсида мавжуд эди, албатта. «Артист бўлганимда эди, Отабек ролида ўзим ўйнардим... Негаки, Отабек характери мендан яхши билувчи йўқ», деган исти-ги асосида ҳам ўша руҳий бутунлик сезими бор.

Хабидулла Қодирийнинг «Отам ҳақида» китоби Абдулла Қодирий биографиясини ойдинлаштиришда муҳим асар ҳисоблана-ди. Китобда Қодирий асарларидаги маълумотлар, баъзи «қолдиқ ҳужжатлар», адиб ҳақидаги замондошларнинг хотиралари, ўғилнинг ўз отаси ҳақидаги хотиралари ўрин олган. Муаллифнинг ўзи китоб аввалида ёзганидек, бунда «чуқур таҳлил ва илмий мулоҳазалар» берилмайди. Айни чоғда, бу манба Абдулла Қодирий таржимаи холининг «туғал баёни» ҳам бўла олмайди. Гарчи кўлида архив ҳужжатлари, адибнинг «кундалиқ хотира дафтари», бировлар билан шахсий ёзмалилари мавжуд бўлмаса-да, Хабидулла Қодирий отаси олдидagi фарзандлик бурчини чин дилдан адо этди.

Абдулла Қодирий қаҳрамонларнинг маънавий-ахлоқий дунёсини адибнинг эстетик оламидан айри ҳолда тасаввур этиш қийин. Аммо ижодкор «ўз гапи»ни айтишда қандайдир «туртки»га, ҳаётдаги қайсидир кишилар

Бошланиши биринчи саҳифада.

Интернет имкониятлари эндиликда фақат ёшларнинг қори бўлиб қолмай-ди, мамлакат аҳлига бу борада педагогларимиз кўнгилли кўмакчи, ёрдамчи бўладилар.

Тасаввур қилинг, қишлоқ мактабидаги компьютер синфхоналари аҳоли ва ёшлар учун туну кун очик бўлади.

илгирма кун ўтса-ку, болага исм кўймасалар, деб ота-онани айблаш оғир... Исм кўйиш вазифасини йигирма иккинчи кунларда ўн икки ёшлик Нодира адо қилди.

«Ўтганлар ёди» китобининг бошқа бир саҳифасида Қодир ботобнинг тожирлиги эсга олинади. Табиийки, бундай биографик маълумот ҳам беихтиёр Отабекнинг тижорат билан турли шахарларга борганини ёдга солади. Ёки Масъуд Абдуллаев онасининг қиз ҳовлиларига борганида «Ўткан кунлар»даги Мирзакарим кулдор ҳовлисига ўхшаш манзараларни кўради: «Ширинкудукдан бир оз юрилиб, боши берк тор кўчага бурилган, яна 50-60 қадам юрилса, оймаининг туғилиб ўстан ҳовлиларига етиларди. Ховлига икки табақали эски, буюқлари ўчиб кетган эшик орқали ташқи-ичкари ховлига кириларди. «Ўткан кунлар» романини ўқиганимда «Киройи куёвинг шундай бўлса» фаслидаги манзарада дадам қайнота ҳовлиларининг ички-ташқи кўринишларини таърифлагандай ту-юлади». Табиийки, бундай муҳим хотиравий фактлар «Ўткан кунлар» романи биографик талқини учун зарур манбалар саналади. Энг асосийси, Абдулла Қодирий тасвирлаш та-моийлига садоқатан, ўз кўзи билан кўрган жой, нарсалар-предмет, воқеа-ҳодиса, инсонлар феъли ҳамда қиёфасини чизишда реал ҳаётий фактларга таянганини англатади.

Архив ҳужжатларининг илмий-адабий муомаласига олиб кирилиши, бир томондан, ўзбек адабиётидаги сиймоларнинг таржимаи холиларидаги қоронги нуқталарни ойдинлаштиришга хизмат қилса, иккинчи томондан, қатагонга учраган адабий авлод билан ундан кейинги авлод орасида қандайдир зиддиятлар, мажбурлаш оқибатида бўхтон-

бўйича ўз ишининг усталари ёшларнинг дунёқарашини, ҳис-туйғуларини тарбиялаб борсалар...

Тасаввур қилишдан бошқа иш йўқми, дейишга шошилманг. Бу ишлар ўтган замонларда ҳам ташкил қилинган эди, дейишга ҳам андак шошманг.

Собиқ иттифоқ давридаги маданият йиллари...

камраб олган «Қатлнома»дан юқоридаги саволларга муайян даражада жавоб топиш мумкин. Н.Боқийнинг «Қатлнома» китоби соф илмий асар эмас. Унда мохир публицист нигоҳи бор, киноя, пичинг, кесатиқ ва жиддий тергов жараёни манбалари ёки «англатма»лардаги фактлар билан уйғунлашиб кетади. Кўпроқ илмий-публицистик услубга хос хусусият кўзга ташланади.

Муаллиф Абдулла Қодирий жиноятномани варақлар экан, баъзан адиб қаҳрамонларини «ишга аралаштиради» — уларнинг нутқидан иқтибослар келтиради: «— Ҳақсиз жазо! — деб Отабек кулимсираб кўйди...» Эҳтимол, бу Абдулла Қодирий индосидир.

«— Қимми қасддан битта мўмин бандани ўлдирса, унинг жазоси жаҳаннам бўлади ва ўша жойда абадий қолади! — дерди бир чет-да тасбеҳ ўйириб ўтирган Юсуфбек хожи. — Иншааллоҳ!»

«Қатлнома»да ҳужжатлар талқини жараёнида бундай чекиншлар, шеърӣй ёки бевосита адиб ижодида доир илмий манбалардан кўчирмалар кўп. Умуман олганда, «Қатлнома» XX аср инсоният бошидан кечирган муҳим ҳақиқатларни тасаввур этишга, хусусан, Абдулла Қодирий ҳаётининг сўнгги саҳифалари билан танишишга имкон беради.

Дарвоқе, адиб ҳаётининг сўнгги кунлари хусусида Хабидулла Қодирий ҳам архив ҳужжатлари асосида «Қодирийнинг сўнгги кунлари» номли хотира қисса ёзган эди. Муаллиф мазкур асариде ўзининг таъкидлашича, «Отам ҳақида» китобига кирмай қолган, ўша 70-80-йиллар сиёсати боис кири-тилиши мумкин бўлмаган «кўлдан-кўп қизи-қарли кўрган-кечирган, билган» воқеа-ҳоди-

арқонни узун ташлаб кўйганидан хотиржам ўтиравермасин. Дадангни ҳам албатта қамашади. Хозир турмалар тўлиб кетган, отангни қамашга жой ҳам йўқ! Ўзим ана шу табиийлигим учун яқинда ўн бир ой қамалиб чикдим, ўз кўзим билан кўрдим, билдим...».

Албатта, бу гапни Хабидулла дадасига етказлади. Шунда Абдулла Қодирий анча вақт ўйланиб ўтиради, сўнг сўзлайди: «Менинг ҳеч гуноҳим йўқ! Гуноҳсизни қамамасалар керак. Йўқ гуноҳни бўйинга олиб ватани тарқ этиш, халқ кўнглига шубҳа солиш, ал-лақайси жойларда бўйин эгиб, саргайиб юриш... Йўқ, бўлмайди!...»

Бу мулоҳаза, катъият, жасорат улуг адиб табиатиға хос ва айни чоғда, унинг адабий қаҳрамонлари характерига мувофиқдир. Зотан, Отабекнинг тухмагга қолиб, терговга тортилиш эпизодларидаги жасурлиги, Анварнинг беғуноҳ дўстини ўлимдан қутқариш учун ўз оёғи билан дор остига бориши қай-сидир маънода «хўрликдан ўлим тансиқрок-дир», «Мен тўғрилиқ орқасида бош кетса «Их» дейдирган йигит эмасман», шунингдек, қатъиян «Йўқ, бўлмайди!» деяётган Абдулла Қодирий сиймосини беихтиёр хаёлга келтиради.

Хуллас, ижодкор психобиографиясида, хусусан, Абдулла Қодирий таржимаи холи тавсифида унинг ўзи ёзган турли жанрдаги асарлари, замондошларнинг хотиралари, фарзандлари томонидан битилган ҳужжат-ли, хотира асарлари ва, айниқса, архив ҳуж-жатларида муҳрланиб қолган маълумотлар муҳим аҳамият касб этади.

Баҳоидир ҚАРИМ, Филология фанлари доктори

кўчма театр дастурлари изчил йўлга кўйилапти;

- мавжуд парklar таъмирланиб, кичик аттракционлар, китоб дўкони, музқаймоқ кафеси, спорт ва болалар майдончалари фаолияти ташкил этилмоқда;

- худуддаги барча мактабгача таълим муассасалари, мактаблар.

